

Murdeiga

Professor Tiia Tulviste

1. Tänaused teemad

- **Kuna algab ja lõppeb murdeiga – periood puberteedi saabumise ja täiskasvanu suhtelise iseseivuse vahel?**
- **Kuidas on muutunud murdeiga ja selle perioodi teoreetilised käsitlused?**

G. Stanley Hall (1904)

**1916 *Adolescence* Tormi ja
tungi period, muutused
füüsilises kasvus, seksuaalses
küpsuses, emotsionaalses
arengus, suhetes.**

Sigmund Freud (1904)

Kas murdeiga on kultuuriuniversaalne?

- **M. Mead (1928) *Coming of Age in Samoa* (1928)**

K. Lewin (1939)
A. Bandura (1964)
Offer & Offer (1975)

**Kas tormi ja tungi periood või
transformatsioonide/muutuste
(Baumrind, 1991) periood?**

Füüsiline areng

- **Primaatsed ja sekundaarsed sootunnused tüdrukutel varem kui poistel.**
- **Tüdrukutel algab puberteet 8. ja 13. eluaasta vahel rindade arenguga. Lõppeb esimese menstruatsiooniga (8. ja 16. eluaasta vahel, keskmiselt 12-13aastaselt; 100 a. tagasi 15aastaselt).**
- **Poistel algab 9. ja 14. eluaasta vahel seksuaalorganite kasvuga ja lõppeb habemekarvade kasvamise ja häälemurdega.**

Tüdrukutel kasvuspurt puberteedi alguses, poistel keskel.

Füüsiline puberteet kestab umbes 5 aastat, psühholoogilised ja sotsiaal-emotsionaalsed muutused kauem.

SIGMUND FREUD (1856-1939)

PRELATENTNE PERIOOD Sünd - 6-7 a.

- **ORAALNE PERIOOD Sünd - 1 a.**
- **ANAALNE e. SADISTLIK e.**
- **MUSKULAARNE PERIOOD 1 a. - 2.5 a.**
- **FALLOSLIK PERIOOD 2.5 a. - 6-7 a.**
- **LATENTNE PERIOOD 6-7 - 10.5 a.**

MURDEIGA 10.5 a. - täisiga

- *** PUBERTEEDI - EELNE PERIOOD**
- *** PUBERTEET**
- *** PUBERTEEDIJÄRGNE PERIOOD**

**NAISSUGUHORMOONIDE
östrogeeni, progesterooni jt.
MEESSUGUHORMOONIDE
testosteroon jt. produktsiooni
suurenemine.
Praegu murdeea algus 8.-11.
eluaastal.**

Enneaegne/varajane puberteet algab enne 8. eluaastat (seotud androgeeni ja/või östrogeeni eritumise liiga varajase suurenemisega). **Põhjus:** hea toitumus, keskkonna saastatus, pärilik, kui terviseprobleem, siis pidurdusravi). Vanusest olulisem on see, kas teistel lastel samasugused muutused, sest suhted eakaaslastega muutunud väga tähtsaks.

Füüsilise arenguga rahulolu poistel suurem kui tüdrukutel; halvim liiga vara küpsevatel tüdrukutel ja liiga hilja küpsevatel poistel.

California teismeliste kasvu-uurimus (Jones, 1938).

Rootsi uurimus: 466 tüdrukut enne puberteeti, 14aastasena, 25aastaselt. Enne 11. a. puberteeti jõudnud tüdrukud 14aastaselt suurema tõenäosusega käitumisprobleemidega, 25 aastase käitumisprobleemides erinevusi ei olnud, küll aga 25% neist kõrgharidusega, samas kui hiljem küpsenutest 15%.

Magnusson jt., 1985

**5000 1946. a. Inglismaal
sündinud last: gümnaasiumis
varakult küpsenud laste
vaimsed võimed ja
õppeedukus paremad. Kui
pere suurus võrdsustati,
erinevus kadus** (Douglas & Ross, 1964)

Rootsis 740 last 9-14: rootsi ja inglise keele ja matemaatika tulemused sõltusid sotsiaalsest staatusest rohkem kui küpsemise kiirusest (Westin-Lingren, 1982)

**160 poisi ja tüdruku 3 aastat kestev
longituuduuring: eakaaslastest
varem küpsevatel tüdrukutel
tugevam depressioon kogu uuringu
ajal, varaküpsevatel poistel alguses
vähem kui hilise arenguga poistel,
pärast tugevam depressioon, ärevus
ja negatiivsem enesekäsitus
(Rudolph, 2014)**

Hiline vs. varajane küpsus

- **Halvem vaimne tervis nii poistel kui tüdrukutel** (Ge et al. 2006; Graber et al. 1997; Nadeem and Graham 2005; Siegel et al. 1999)

Poistel pseudotäiskasvanulik hüpermaskuliinsus.

Tüdrukutel lisaks ka

*** enesehinnangu ja emotsionaalsed
probleemid (ärevus, depressioon,
söömishäired),**

Enneaegse puberteedi korral

*** suurem risk varaseks
seksuaalkäitumiseks,**

*** suurem seksuaalse ärakasutamise
risk;**

*** sagedamini suitsevad.**

Miks?

Periood, kus tahetakse olla teistega sarnane.

Näevad vanemad välja, tunnevad füüsiliselt atraktiivsetena, suhtlema endast vanematega.

Vanemad annavad rohkem vabadust.

Depressioon seotud nii puberteedi algusaja kui muutuste toimumise kiirusega (Keenan, 2014).

Kas midagi positiivset?

***varem küpsemad tüdrukud tajuvad end eakaaslaste hulgas populaarsemana (McCabe and Ricciardelli, 2004), eakaaslastega suhteid positiivsematena (Brooks-Gunn and Warren, 1988).**

Sageli tajutakse aga eakaaslastega suhtlemise probleeme (Nishina et al. 2006), ollakse füüsilise või seksuaalse kiusamise ohver (Goldstein et al. , 2007; Haynie and Piquero, 2006).

ROHKEM TÄHELEPANU PSÜHHOLOOGILISELE HAAVATAVUSELE SELLEL VANUSEPERIOODIL!

Varasem murdeiga

- **Varasem puberteet?**
- **Varasem seksuaalne käitumine**
- **Murdeealise moodi käitumine varem**
 - * **iseseisev tegutseja**
 - * **seksuaalne teadlikkus ja huvi**
 - * **käib kohtamas**
 - * **tehnoloogia (nt arvuti, taskutelefoni) kasutamine**
 - * **tarbimiskäitumine**

Millised on täisea kriteeriumid?

**Kuidas Te iseloomustaksite
täisikka jõudnud isikut?**

Täisea kriteeriumid

- **Varem: mingid välised elusündmused: abiellumine, kooli lõpetamine, tööleminek jm.**
- **Nüüd: sisemised individualistlikud omadused, mis tekivad järkjärgult: võimeline oma tegude eest vastutama, iseseisvalt otsuseid tegema, majanduslik iseseisvus**
- **Aasia kultuurides: hoolitsema oma vanemate eest.**

Kultuuriti erinev (ingl. k. slow vs. fast life strategy):
individualistlikemates maades hiljem jõutakse täisikka. Seostub ka majandusliku heaoluga, vähem lapsi, elatakse kauem, keskendutakse individuaalsele arengule (Twenge ja Campbell, 2018).

**Murdeea lõpp kui hakatakse
ühiskonnas iseseisvalt täiskasvanu
rolle täitma ja täiskasvanulikult oma
tegude/ütluste eest vastutama.
Kas eraldi periood - üleminek täisikka?
Kaua kestab? 18. – 20ndate eluaastate
keskpaik või lõpp?**

**„kidadults“ – täiskasvamatud,
täiseatud, lapselikud, lapsikud
täiskasvanud.**

Pikem murdeiga

- **hilisem tööleminek**
- **hilisem majanduslik sõltumatus**
- **hiljem saadakse lapsi**
- **hiljem iseseisvalt elama**

Kognitiivne areng

- **Piaget' formaalsetes operatsioonides mõtlemise periood;**
- **Mõtlemisest mõtlemise ehk reflektiivse mõtlemise ehk metamõtlemise võime;**
- **Abstraheerimise võime;**
- **Kognitiivne areng ei vasta sageli emotsionaalsele arengule.**

AJU ARENG

<https://www.youtube.com/watch?v=6zVS8HIPUn>

**Laps ei saa nii ruttu täiskasvanuks
kui varem arvati. Murdeiga pikem või
uus periood - üleminek täisikka.**

**Murdeeline ei suuda otsustamisel
negatiivseid tagajärgi silmas pidada,
täiskasvanute perspektiivist asju
näha. Tema otsuseid mõjutab
ületundlikkus eakaaslaste arvamuste
suhtes ja hirm sõpradeta jääda.**

**Suhteliselt püsiv väärtussüsteem
kujuneb 20ndate eluaastate lõpus.**

2. Sotsiaalne ja isiksuse areng murdeetas

Tänased teemad:

- **Emotsionaalne areng;**
- **Suhted kodus ja sõpradega.**
- **Sotsiaalsed reeglid.**
- **Enesekäsitluse areng.**
- **Identiteediotsingud.**
- **Väärtussüsteemi kujunemine.**

Emotsionaalne areng

- **Meeleolu kõikumine.**
- **Ajutised probleemid madala enesehinnangu, ärevuse, depressiivsusega.**
- **Oluline eristada kliinilisest depressioonist; depressioonide sagedus suureneb, eriti tüdrukutel. Soolised erinevused ilmnevad 13.-15. eluaastal, suurenevad kuni 16.-19.a.**
- **Offer 1960.-70ndate uurimus: viiendik kogeb väga raske ajana.**

*** Nooremas murdeetas raske ära tunda, sest kaasnevad mõtted teistsugused kui täiskasvanutel. Väljendub agressiivses või kuritegelikus käitumises;**

*** Vanemas murdeetas põhjused abstraktsemad, kaudsemad. Tihti kaasneb alkoholi või narkootikumide tarbimine.**

***Depressiivsus – kestev
masendustunne ning tuju ja huvide
langemine, mis häirib igapäevast elu
ja toimetulekut.
Eelpuberteedieas alla 3% lastest.
Teisemeeas 20 - 50 % depressiivsete
sümptomitega, kuid mitte kliinilise
depressiooniga.***

15-18 a. raske ja kerge depressiooni 11-14 %;

18-29 a. 16 % ;

esimene depressioon tavaliselt teismeeas;

40% teismelistest depressiooniepisood kordub 3-5 a. jooksul.

73.9% psühholoogilistest probleemidega täiskasvanutest sai diagnoosi enne 18. eluaastat, 50.0% enne 15 eluaastat (J. Kim-Cohen, et al., 2003). Eriti tundlikud sotsiaalse stressi suhtes (Andersen, Teicher, 2008), nt sotsiaalse isolatsiooni, koolikiusamise, migrantidel uue eluga kohanemisraskuste jm. suhtes. Lapseea keskkonna kujundavad vanemad ja kasvatajad, teismelised ise valima, mida ja kellega kogeda.

Suhted oma vanematega

- **Mõtelge endast, enda sõpradest ja tuttavatest teismelisena. Kuidas Te kirjeldaksite teismelise suhteid oma vanematega?**

Varases murdeetas (10-13)

- *emotsionaalne reaktiivsus
- * sotsiaalne reorganisatsioon - vähem aega koos vanematega, rohkem sõpradega.

Varases murdees

- **suurem vajadus autonoomia järele**
- **orientatsioon eakaaslastele, keskendumata heteroseksuaalsetele suhetele;**
- **enesele tähelepanu pööramine, eneseteadvus;**
- **identiteedi otsimine;**
- **tekivad abstraktsed kognitiivsed võimed.**

Murdeiga kui riskiperiood, mil võidakse alustada

- **Kuritegeliku käitumise,**
 - **Narkootikumide tarvitamise,**
 - **Alkoholi tarvitamise,**
 - **Seksuaalsuhetega.**
-
- **Käitumishäirete,**
 - **Söömishäirete,**
 - **Depressiooni teke** (Cicchetti & Rogosh, 2002).

**Kiire areng aju struktuurides,
funktsioonides (Fuhrmann, Knoll, &
Blakemore, 2015), aju plastilisus > eriti tundlik
SOTSIAALSE keskkonna mõjudele.
Võimalus ka leevendada varase
negatiivse kogemuse mõju.**

Varases teismeeas riskitaju on vastupidiselt lastele ja täiskasvanutele mõjutatud rohkem eakaaslaste kui täiskasvanute arvamusest (Knoll jt 2015).

Otsustuste tegemisel ei taju ohte, ei oska arvestada kõigi olukorra külgedega, lähtuvad üksnes võimalikust kasust.

Ei oska otsustamisel arvestada teiste vaatepunktiga (Humphrey & Dumontheil, 2016).

**Riskantse käitumise „präänik“ tihti
sotsiaalne: eakaaslaste poolt
omaksvõtt ja sotsiaalse
kõrvalejäämise vältimine.**

Sotsiaalsed suhted

- **Paremini mõistma teisi, suhteid. Ülitundlikud eakaaslaste arvamuse suhtes. Hilises murdeeas tekivad lähedased suhted paljude sõprade asemele, oluliseks sõprussuhete kvaliteet, parimad sõbrad, hindama lojaalsust, intiimsust (Buhrmester, 96; Hartup & Stevens, 1999).**

Suhted eakaaslastega murdees

Populaarsus eakaaslaste hulgas

- **Märk paremast kohanemisest: paremad sotsiaalsed oskused, vähem depressiivseid sümptomeid**
- **Riskifaktor: kergemini võtavad omaks eakaaslaste poolt soovitud käitumisviisid, ka nt hälbiva käitumise.**

Nad on paremini sotsialiseeritavad eakaaslaste poolt nii negatiivses kui positiivses mõttes, sõltuvalt kehtivatest (teismelise poolt tajutud) eakaaslaste grupi normidest.

Paremad sotsiaalsed suhted eakaaslastega neil, kes pärit heade suhetega kodudest.

Väheneb agressiivne käitumine eakaaslaste suhtes.

Suhted vanematega

Arengulised muutused nii lastel kui nende vanematel; tormi ja tungi periood > muudatuste periood.

Konflikt vanematega kõige sagedam varases murdeeas, keskmises murdeeas intensiivseim (Laursen, Coy & Collins, 1998).

Hierarhilised suhted > suhted partnerite

vahel (Collins & Steinberg,
2006)

**Halvad suhted vanematega varase
murdeea alguses > suhted selle perioodi
jooksul veelgi halvemaks (Laursen, DeLay,
Dawn; Ryan (2014)).**

Enesekäsitus

Murdeegas sarnaseid iseloomujooni grupeerima üldisemate mõistete alla (joonistan ja laulan hästi > olen andekas). Vastuolulised enesekirjeldused. Abstraktsemad. Suureneb refleksioonivõime, näevad paremini enda tugevusi ja nõrkusi. Olulisemaks eakaaslastelt informatsioon, toetus > rohkem end võrdlema.

Ülitundlikud eakaaslaste poolt kõrvalejäetuse suhtes (Sebastian et al. 2010). Käitumist juhib soov olla eakaslaste poolt tunnustatud ja mitte kõrvale jääda.

Konformne käitumine. (Nt edetabel eakaaslaste hulgas pop lauludest; autojuhtimismängus riskantsed otsused).

IDENTITEEDI KUJUNEMINE:

kes ma olen?

Erik Eriksoni järgi:

- Identiteedi leidmine
- Rollisegadus

James Marcia järgi:

- LAIALIVALGUNUD IDENTITEET e. IDENTITEEDI DIFUSIOON (pole mõtelnud, eesmärke seadnud),
- ENNEAEGNE IDENTITEET,
- MORATORIUMI VÄLJAKUULUTAMINE
- IDENTITEEDI KUJUNEMINE (enesekäsitus, väljakujunenud väärtussüsteem).

**Iga teismeline ei pruugi kõiki 4 staadiumi läbida;
Eri valdkondades (töö, religioon, poliitika) võib olla erinev identiteedi staadium.**

Identiteedi saavutanud teismelistel kõrgeim enesehinnang, eesmärgile orienteeritus.

Laialivalgunud identiteet: madalaim enesehinnang, sotsiaalseid ja akadeemilisi probleeme.

Enneaegne identiteet: madal ärevus, moratooriumis kõrge ärevus.

Kui moratorium või identiteet saavutatud, koguvad rohkem informatsiooni probleemide lahendamiseks (Berzonsky, 2003), väiksem narkootikumide tarbimise, antisotsiaalse käitumise, depressiooni risk (Schwartz et al., 2005).

**Üks sagenenud riskeeriva
käitumise põhjusi:
uurida oma identiteeti,
proovides saada võimalikult
palju kõikvõimalikke kogemusi
enne täisea rollide ja vastutuse
omaksvõttu.**

SOTSIAALSED REEGLID

- **sotsiaalsed konventsioonid**
- **moraalireeglid**
- **prudentsiaalsed reeglid**
- **personaalsed reeglid**

Autonoomia

- ***Käitumuslik autonoomia.***
- ***Emotsionaalne autonoomia.***
 - **Individualiseerumine**
 - **Vanemate deidealiseerimine**
- ***Kognitiivne autonoomia.***

Kultuurierinevused

- **Lääne ja idakultuuride vastandamine: autonoomia on sotsialiseerimise soovitud lõpptulemus lääne ühiskonnas.**
- **Kultuurikontekst määrab valdkonna, kus oodatakse autonoomset käitumist. Kultuur määrab, mida on võimalik valida (Luciano, 2010). Indias TV ja riiete valik, aga mitte toit ja käitumine vanemate inimeste suhtes (Tuli & Chaudhari, 2010).**

Tegude autonoomia (Keller ja Otto, 2011): oskus töid teha.

Psühholoogiline autonoomia: oskus arvamust avaldada, valikuid teha, otsustada.

Pere kontroll vaba aja ja privaatsel elu üle ohustab briti noorte meelest nende identiteeti, Itaalias vastupidi

(Manzi jt., 2006)

2sugust autonoomiat (Yen & Yang, 2006):

Individualiseeriv (individuating) autonoomia

- võime tegutseda sotsiaalsete piirangute vastu ja saavutada teistest sõltumatu enese identiteet, väljendades individualistlikke omadusi.

Siduv (relating) autonoomia - võime tegutseda rõhutades ennast teiste inimeste hulgas, suhete kvaliteeti ja eneseületamist.

Kas olemas põlvkondade lõhe?

- **Põlvkondadevaheline sarnasus**
Vanematega sarnasus piirdub
poliitiliste, religioossete
tõekspidamistega, elustiiliga, mitte
aga kõigi väärtustega.
- **Tülid igapäevastes küsimustes, nt.**
erinev maitse riietuse osas (Chira, 1994).

Sotsialiseerumine on kahe- või mitmesuunaline, laps on subjekt, aktiivne.

Sarnasus tuleb mitte üksnes väärtuste ülekandumisest järgmisele põlvele, vaid pigem sarnasest sotsiaalsest staatusest või lapsed sotsialiseerivad oma vanemaid teatud väärtusi omaks võtma.

VANEMATE KASVATUSSTIILID

- **AUTORITAARNE** ehk **AUTOKRAATNE**
- **Tüdrukud > sõltuvaks**
- **Poisid > agressiivseks**
- * **AUTORITEETNE** ehk **AUTORITATIIVNE**
- * **LUBAV** ehk **MINNALASKMISSTIIL**
- * **ÜKSKÕIKNE** ehk **HOOLETUSSEJÄTTEV** ehk **EIRAV**

Jaotus 2 dimensiooni järgi:

Soojus/ vaenulikkus

Kontroll/autonoomia

**+ murdeees: demokraatia peres
otsustuste vastuvõtmisel**

(kas lapse seisukohti võetakse arvesse)

Laste kasvatamise viisi mõju lapse arengule ja psühholoogilisele kohanemisele

2 põhidimensiooni

- **Soojus (hoolitsus/omaksvõtt-
tõrjumine/vältimine
(acceptance/rejection)**

>

- **Lapse kontrollimine > ?????**

Kontroll

*psühholoogiline kontroll vs.

käitumise kontroll vs.

autonoomia

*range vs. lõtv kontroll

Käitumise kontroll – vanemate käitumine, mille eesmärgiks on reguleerida lapse käitumist vastavalt perekonnas ja ühiskonnas kehtivatele ja sotsiaalsele normidele.

**Psühholoogiline kontroll –
vanemate käitumine, mis ei
vasta lapse emotsionaalsetele
ja psühholoogilistele
vajadustele ja takistab lapse
eneseväljendamist ja
iseseisvust.**

Väärtused

- **mõisted või uskumused käitumise ja selle soovitud tagajärgede kohta;**
- **konkreetsete situatsioonide ülesed;**
- **suhteliselt püsivad;**
- **suunavad inimeste käitumist ja sündmuste valikut või nende kohta tehtavat hinnangut;**
- **järjestatud oma suhtelise tähtsuse järgi**
(Schwartz ja Bilsky, 1990).

Missugused väärtused domineerivad Eesti põhikooli õpilastel (Tulviste & Tamm, 2014)?

- **Täisikka jõudes on inimese põhiväärtused välja kujunenud ja neid on raske muuta** (Inglehart & Baker, 2000). **Kõige olulisem uurida murdealiste väärtusi** (Bardi, Lee, Hoffmann-Towfigh, & Soutar, 2009). **Samas vähe uurimusi** (Liem, 2011).

Suur tänu!
Eksamiks lugege
Tulviste ja Tamm (2013).